

*Odpowiedź zaś uzyskuje się w jeden tylko sposób –
zwracając się po nią do ludzi uczonych i pozbawionych uprzedzeń,
do ludzi, którzy wznieśli się racjonalną myślą ponad skłócone języki
i zagubione ciała zwykłych śmiertelników, a płody swych badań
wydali w dziełach, które obecnie znaleźć można w bibliotece British Museum.
Jeśli bowiem nie da się znaleźć prawdy w British Museum, to gdzież,
spytałam samą siebie, biorąc do ręki notatnik i ołówek, to gdzież jest prawda?*

Virginia Woolf, *Własny pokój*

**SPÓR O ZBIORY
MUZEUM BRYTYJSKIEGO**
jako trudny przypadek w prawie

moim Rodzicom i Siostrze

BIBLIOTEKA PRAWA
OCHRONY ZABYTKÓW

Redaktorzy serii
KATARZYNA ZALASIŃSKA
KAMIL ZEIDLER

Agnieszka Plata

SPÓR O ZBIORY MUZEUM BRYTYJSKIEGO

jako trudny przypadek w prawie

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego – Narodowy Instytut Dziedzictwa
Gdańsk – Warszawa 2024

Stan prawny na dzień: 21 marca 2024 r.

Recenzenci

Prof. dr hab. Stanisław Waltoś
Prof. dr hab. Dorota Folga-Januszewska
Prof. dr hab. Anna Gerecka-Żotyńska

Redaktor Wydawnictwa
Joanna Kamień

Projekt okładki i stron tytułowych
Jan Rutka

Na okładce

Rzeźba z zespołu Marmurów Partenonskich ze zbiorów Muzeum Brytyjskiego,
prawdopodobnie przedstawiająca Demeter i Persefonę,
nr kat. obiektu: 1816,0610.94, fot. Agnieszka Plata

Skład i łamanie
Maksymilian Biniakiewicz

Wszystkie zamieszczone w książce zdjęcia pochodzą ze zbiorów Autorki.

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Narodowy
Instytut
Dziedzictwa

60
LAT MISJI

© Copyright by Uniwersytet Gdański, 2024
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-660-9 (WUG)
ISBN 978-83-68253-00-9 (NID)

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa

Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Spis treści

Wykaz skrótów	13
Wstęp	17
Rozdział 1	
Restytucja dóbr kultury	27
Wprowadzenie	27
1.1. Podstawowe zagadnienia terminologiczne	28
1.1.1. Dobro kultury	28
1.1.2. Restytucja i zwrot	41
1.1.3. Roszczenie restytucyjne	47
1.1.4. Inne pojęcia	49
1.2. Etiologia sporów restytucyjnych	54
1.3. Prawne i instytucjonalne narzędzia rozwiązywania sporów dotyczących dóbr kultury	62
1.3.1. Postępowanie przed sądem krajowym	63
1.3.2. Postępowanie przed międzynarodowym organem sądowym	67
1.3.3. Alternatywne metody rozwiązywania sporów	71
1.3.3.1. Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in case of Illicit Appropriation	72
1.3.3.2. Arbitraż	75
1.3.3.3. Mediacje	76
1.3.3.4. Inne	78
1.3.4. Dyplomacja kulturalna	79
1.4. Restytucja dóbr kultury jako <i>hard case</i>	80
Podsumowanie	86
Rozdział 2	
Teoria argumentacji w sporach restytucyjnych	89
Wprowadzenie	89
2.1. Spór restytucyjny z perspektywy teorii dyskursu argumentacyjnego	90

2.2. Internacjonalizm i nacjonalizm kulturowy	95
2.3. Katalog argumentów restytucyjnych	99
2.3.1. Argument ze sprawiedliwości	101
2.3.2. Argumenty wynikające z ochrony prawnej	106
2.3.2.1. Argument z prawa własności	106
2.3.2.2. Argument z nabycia w dobrej wierze	112
2.3.2.3. Argument z nielegalnego wywiezienia	116
2.3.2.4. Argument z przedawnienia	117
2.3.2.5. Argument z zasiedzenia	120
2.3.2.6. Argument ze znalezienia	122
2.3.2.7. Argument z poczynionych nakładów	125
2.3.2.8. Argument z posiadania	126
2.3.2.9. Argument z zobowiązania	128
2.3.2.10. Argument ze wzajemności	129
2.3.2.11. Argument z ustawowego zakazu deakcesji	131
2.3.3. Argumenty wynikające z więzi z dobrami kultury	136
2.3.3.1. Argument z miejsca powstania	136
2.3.3.2. Argument z miejsca przeznaczenia	137
2.3.3.3. Argument z przynależności narodowej	138
2.3.3.4. Argument z przynależności kulturowej	143
2.3.3.5. Argument z przynależności historycznej	146
2.3.3.6. Argument z przynależności terytorialnej	148
2.3.3.7. Argument z przynależności osobistej	149
2.3.3.8. Argument z uniwersalnego dziedzictwa ludzkości	152
2.3.4. Argumenty wynikające z okoliczności historycznych	155
2.3.4.1. Argument z prawa tępu	155
2.3.4.2. Argument z losów dziejowych	159
2.3.4.3. Argument z upływu czasu	160
2.3.4.4. Argument z konsekwencji	161
2.3.5. Argumenty wynikające z ochrony dóbr kultury i opieki nad dobrami kultury	162
2.3.5.1. Argument ze społecznej użyteczności	163
2.3.5.2. Argument z najbezpieczniejszego miejsca	165
Podsumowanie	170
Rozdział 3	
Historia i regulacje prawne dotyczące zbiorów Muzeum Brytyjskiego	173
Wprowadzenie	173
3.1. Muzeum Brytyjskie – historia instytucji	174
3.2. Okoliczności nabywania zbiorów przez Muzeum Brytyjskie	180
3.2.1. Dobra kultury nabyte w związku z polityką kolonialną imperium brytyjskiego	181

3.2.2. Dobra kultury nabyte w związku z rozwojem nauk i działalnością badaczy	189
3.2.3. Dobra kultury przemieszczone w wyniku działań wojennych	191
3.2.4. Dobra kultury pochodzące z nazistowskich grabieży (1933–1945)	192
3.2.5. Inne	193
3.3. Muzeum Brytyjskie jako muzeum uniwersalne	194
3.4. Brytyjskie regulacje prawne dotyczące Muzeum Brytyjskiego	197
3.4.1. British Museum Act 1963	197
3.4.2. The British Museum: Governance Principles and Procedures	202
3.4.3. The British Museum Policy: De-accession of objects from the collection	204
3.4.4. Inne	207
3.5. Regulacje dotyczące restytucji dóbr kultury w brytyjskim systemie prawnym	211
3.5.1. Restitution and Repatriation: A Practical Guide for Museums in England	211
3.5.2. Regulacje prawne dotyczące restytucji dóbr kultury pochodzących z nazistowskich grabieży (1933–1945)	220
3.5.3. Inne regulacje i działania	228
3.6. Brexit a ochrona dóbr kultury	231
Podsumowanie	236
Rozdział 4	
Ujęcie argumentacyjne sporów restytucyjnych dotyczących zbiorów Muzeum Brytyjskiego	239
Wprowadzenie	239
4.1. Spory o zwrot dóbr kultury nabytych w związku z polityką kolonialną imperium brytyjskiego	240
4.1.1. Brązy z Beninu	240
4.1.1.1. Charakterystyka dóbr kultury	240
4.1.1.2. Okoliczności włączenia dóbr kultury do zbiorów Muzeum Brytyjskiego	243
4.1.1.3. Przebieg sporu restytucyjnego wraz z przykładami argumentów restytucyjnych	247
4.1.1.4. Wnioski i ocena sporu restytucyjnego	252
4.1.2. Skarb z Magdali	258
4.1.2.1. Charakterystyka dóbr kultury	258
4.1.2.2. Okoliczności włączenia dóbr kultury do zbiorów Muzeum Brytyjskiego	259
4.1.2.3. Przebieg sporu restytucyjnego wraz z przykładami argumentów restytucyjnych	261
4.1.2.4. Wnioski i ocena sporu restytucyjnego	265

4.1.3. Posągi (<i>moai</i>) z Rapa Nui	267
4.1.3.1. Charakterystyka dóbr kultury	267
4.1.3.2. Okoliczności włączenia dóbr kultury do zbiorów Muzeum Brytyjskiego	271
4.1.3.3. Przebieg sporu restytucyjnego wraz z przykładami argumentów restytucyjnych	271
4.1.3.4. Wnioski i ocena sporu restytucyjnego	273
4.1.4. Aborygeńska tarcza z Australii	275
4.1.4.1. Charakterystyka dobra kultury	275
4.1.4.2. Okoliczności włączenia dobra kultury do zbiorów Muzeum Brytyjskiego	277
4.1.4.3. Przebieg sporu restytucyjnego wraz z przykładami argumentów restytucyjnych	278
4.1.4.4. Wnioski i ocena sporu restytucyjnego	283
4.1.5. Kamień z Rosetty	284
4.1.5.1. Charakterystyka dobra kultury	284
4.1.5.2. Okoliczności włączenia dobra kultury do zbiorów Muzeum Brytyjskiego	287
4.1.5.3. Przebieg sporu restytucyjnego wraz z przykładami argumentów restytucyjnych	289
4.1.5.4. Wnioski i ocena sporu restytucyjnego	294
4.2. Spory o zwrot dóbr kultury nabytych w związku z rozwojem nauk i działalnością badaczy	298
4.2.1. Marmury Partenonskie	298
4.2.1.1. Charakterystyka dóbr kultury	298
4.2.1.2. Okoliczności włączenia dóbr kultury do zbiorów Muzeum Brytyjskiego	301
4.2.1.3. Przebieg sporu restytucyjnego wraz z przykładami argumentów restytucyjnych	305
4.2.1.4. Wnioski i ocena sporu	317
4.2.2. Dobra kultury z Dunhuang (kolekcja Aurela Steina)	321
4.2.2.1. Charakterystyka dóbr kultury	321
4.2.2.2. Okoliczności włączenia dóbr kultury do zbiorów Muzeum Brytyjskiego	322
4.2.2.3. Przebieg sporu restytucyjnego wraz z przykładami argumentów restytucyjnych	324
4.2.2.4. Wnioski i ocena sporu	328
4.2.3. Fragment brody Wielkiego Sfinksa	329
4.2.3.1. Charakterystyka dobra kultury	329
4.2.3.2. Okoliczności włączenia dobra kultury do zbiorów Muzeum Brytyjskiego	332

4.2.3.3. Przebieg sporu restytucyjnego wraz z przykładami argumentów restytucyjnych	335
4.2.3.4. Wnioski i ocena sporu restytucyjnego	337
4.3. Spory o dobra kultury pochodzące z nazistowskich grabieży (1933–1945) na przykładzie spraw rozstrzygniętych przez Spoliation Advisory Panel	338
4.3.1. Cztery rysunki z kolekcji Artura Feldmanna	339
4.3.2. Porcelanowy talerz z kolekcji Heinricha Rothbergera	342
4.3.3. Czternaście zegarów i zegarków z kolekcji Idy Netter	345
4.3.4. Wnioski	349
Podsumowanie	350
Wnioski	353
Źródła prawa	361
Prawo międzynarodowe	361
Prawo Unii Europejskiej	363
Prawo brytyjskie	363
Prawo amerykańskie	365
Prawo francuskie	365
Prawo niemieckie	365
Prawo polskie	365
Regulamin i standardy Muzeum Brytyjskiego	366
Akty Spoliation Advisory Panel oraz National Museum Directors' Council	367
Inne dokumenty międzynarodowe	367
Literatura	369

Wykaz skrótów

- De-accesion Policy – The British Museum policy: De-accesion of objects from the collection, 29 September 2018
- deklaracja londyńska – Deklaracja Narodów Zjednoczonych przeciw ograbianiu obszarów okupowanych przez nieprzyjaciela przyjęta w Londynie dnia 5 stycznia 1943 r.
- dyrektywa unijna 93/7/EWG z 1993 r. – Dyrektywa unijna 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium Państwa Członkowskiego (Dz. Urz. WE L 74 z 27.03.1993, ze zm.)
- dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE – Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (Dz. Urz. UE L 159 z 28.05.2014, ze zm.).
- Europejska konwencja praw człowieka – Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. nr 61, poz. 284)
- Governance Principles – The British Museum Governance Principles & Procedures, 1 July 2021
- k.c. – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 1610)
- KNZ – Karta Narodów Zjednoczonych podpisana 26 czerwca 1945 r. w San Francisco (Dz. U. z 1947 r. nr 23, poz. 90)
- Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. nr 78, poz. 483, ze zm.)
- konwencja CITES – Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem sporządzona w Waszyngtonie dnia 3 marca 1973 r. (Dz. U. z 1991 r. nr 27, poz. 112)
- konwencja haska z 1899 r. – Konwencja haska z dnia 29 lipca 1899 r. w sprawie pokojowego rozstrzygnięcia międzynarodowych sporów
- konwencja haska z 1954 r. – Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 1957 r. nr 46 poz. 212)

- konwencja UNESCO z 1970 r. – Konwencja UNESCO dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. z 1974 r. nr 20, poz. 106)
- konwencja UNESCO z 1972 r. – Konwencja UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z dnia 16 listopada 1972 r. (Dz. U. z 1976 r. nr 32, poz. 190)
- konwencja UNIDROT z 1995 r. – Konwencja UNIDROIT o skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dobrach kultury, przyjęta w Rzymie dnia 24 czerwca 1995 r.
- konwencja z San Salvador – Konwencja Organizacji Państw Amerykańskich w sprawie ochrony archeologicznego, historycznego i artystycznego dziedzictwa narodów amerykańskich przyjęta w San Salvador w dniu 16 czerwca 1976 r.
- raport Sarr-Savoy – F. Sarr, B. Savoy, *The Restitution of African Cultural Heritage. Toward a New Relational Ethics*, 2018
- rezolucja ONZ nr 3187 – Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 3187 z dnia 18 grudnia 1973 r., dotycząca restytucji dóbr kultury do państw-ofiar ich zawłaszczenia
- rozporządzenie unijne nr 338/97 – rozporządzenie Rady (WE) nr 338/97 z dnia 9 grudnia 1996 r. w sprawie ochrony gatunków dzikiej fauny i flory w drodze regulacji handlu nimi, z późniejszymi zmianami (Dz. U. UE L 61 z 3.03.1997, s. 1)
- rozporządzenie unijne nr 116/2009 – rozporządzenie Rady (WE) nr 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury (Dz. U. UE L 39 z 10.02.2009, s. 1)
- rozporządzenie unijne nr 219/880 – rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/880 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wprowadzania i przywozu dóbr kultury (Dz. Urz. UE L 151 z 7.06.2019, s. 1)
- Statut ICPRCP – Statutes of the Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in case of Illicit Appropriation, adopted by 20 C/Resolution 4/7.6/5 of the 20th session of the General Conference of UNESCO, Paris, 24 October – 28 November 1978
- TFUE – Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana) (Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016 r., s. 47)
- traktat wersalski – Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 r. (Dz. U. z 1920 r. nr 35, poz. 200)
- u.m. – ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 385)
- u.o.z.o.z. – ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 840, ze zm.)
- Zasady Konferencji Waszyngtońskiej – Zasady Konferencji Waszyngtońskiej na temat dzieł sztuki skonfiskowanych przez nazistów, sformułowane przy okazji Konferencji Waszyngtońskiej ds. mienia z czasów Zagłady, sporządzone w Waszyngtonie dnia 3 grudnia 1998 r.

Inne

- ADR – alternative dispute resolution (alternatywne metody rozwiązywania sporów)
- AFROMET – Association for the Return of the Magdala Treasures (Stowarzyszenie na rzecz Powrotu Skarbów Magdali)
- DCMS – Department for Digital, Culture, Media and Sport; dawniej Department for Culture, Media and Sport (Ministerstwo Cyfryzacji, Kultury, Mediów i Sportu)
- ICOM – International Council of Museums (Międzynarodowa Rada Muzeów)
- ICPRCP – Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in Case of Illicit Appropriation (Międzyrządowy Komitet ds. Promocji Zwrotu Dóbr Kultury do Kraju Pochodzenia lub ich Restytucji w razie Nielegalnego Nabycia Praw Własności)
- MTS – Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości
- SAP – Spoliation Advisory Panel (Komisja Doradcza ds. Grabieży)
- STA – Stały Trybunał Arbitrażowy

Wstęp

Dobra kultury są nośnikami wartości materialnych i duchowych, a ze względu na przypisywane im znaczenia stają się istotnymi elementami ludzkiej tożsamości¹. Upamiętniają historyczne wydarzenia, dostarczają wiedzę na temat przeszłości, inspirują twórczość i duchowo łączą nas z przodkami, będąc podstawą budowania narracji na temat ludzkości i jej dziejów. Losy dóbr kultury są nierozwalnie związane z historycznymi procesami, które prowadzą do ich wielokrotnych przemieszczeń. Niektóre z tych zdarzeń wywołują wielopokoleniowe traumy, pogłębione rozłąką z materialnym świadectwem przeszłości kultur, narodów, osób i miejsc.

Spór o restytucję dóbr kultury jest aktualnym problemem prawnym, społecznym i filozoficznym. Stanowi przestrzeń wymiany różnorodnych argumentów, które często wynikają ze szczególnego charakteru tych obiektów. W toku sporu wartościowaniu podlegają racje wynikające z moralnych ocen okoliczności utraty dóbr kultury, a także aktualnego stanu posiadania, czyniąc sprawiedliwość kluczowym zagadnieniem w poszukiwaniu słuszných rozwiązań. Ponieważ dobra kultury są rzeczami w rozumieniu prawa cywilnego, w sporze uwzględniane są również argumenty o charakterze prawnym, odwołujące się do materialnoprawnych podstaw zajętego stanowiska. Ze względu na szczególne okoliczności sporów restytucyjnych prawo pozytywne często okazuje się zawodne, zmuszając strony sporu lub rozstrzygające organy do poszukiwania odpowiedzi w innych obszarach. Ważenie argumentów może wówczas prowadzić do osiągnięcia wielu równoważnie uzasadnionych rozstrzygnięć. Powyższa złożoność powoduje, że spory restytucyjne podlegają badaniu z perspektywy teorii trudnych przypadków².

Szczególną stroną sporów restytucyjnych są muzea, na których zgodnie z Kodeksem etyki ICOM dla muzeów spoczywa obowiązek przyczyniania się do

¹ Zob. M. Drela, *Własność zabytków*, Warszawa 2006, s. 30.

² K. Zeidler, *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa. O trudnych przypadkach na granicy kultury i prawa*, Warszawa 2011, s. 67.

poznawania, rozumienia oraz promowania dziedzictwa naturalnego i dziedzictwa kultury³. W toku sporów restytucyjnych dotyczących zbiorów muzealnych społeczna użyteczność oraz misja muzeów są przeciwstawiane argumentom i narracjom stron pozbawionych posiadania spornych dóbr kultury oraz możliwości czerpania z nich pożytków i inspirowania kolejnych pokoleń.

British Museum w Londynie (dalej: „Muzeum Brytyjskie” lub „Muzeum”) jest stroną sporów restytucyjnych o dobra kultury rozpoznawalne na całym świecie. Spory o zwrot takich obiektów, jak Marmury Partenonskie lub Brązy z Beninu, są zarówno przedmiotem badań naukowych, jak i doniesień codziennej prasy. Świadczy to o aktualności problemu oraz społecznej doniostoci interesów poruszanych w tej debacie. Aktualizowane na przestrzeni lat stanowiska stron sporu, badaczy przedmiotu, a także opinii publicznej odzwierciedlają zmiany w rzeczywistości społecznej i ocenie zdarzeń, które w przeszłości doprowadziły do przemieszczenia dóbr kultury znajdujących się w zbiorach Muzeum Brytyjskiego.

Utworzenie Muzeum Brytyjskiego w XVIII wieku nastąpiło w erze ciekawości świata, było odpowiedzią na potrzebę kolekcjonowania i kreowania opowieści na temat rzeczywistości w wyizolowanym środowisku muzealnym⁴. Z perspektywy współczesnych sporów restytucyjnych idea ta nie może być jednak w pełni zrozumiana bez odniesienia się do szerszych procesów historycznych, społecznych i politycznych, które doprowadziły do postrzegania i wykorzystywania kultury jako jednego z narzędzi sprawowania władzy⁵. Nie możemy bowiem zapominać, że kontekstem większości sporów prowadzonych z udziałem Muzeum Brytyjskiego jest imperialna przeszłość Wielkiej Brytanii i konsekwencje polityki kolonialnej odczuwane do dziś przez społeczności poddane kolonizacji. Zatem zbadanie tych sporów wiąże się z koniecznością odwołania się do historycznych okoliczności przemieszczenia dóbr kultury i świadectw rozmaitego rodzaju więzi z utraconymi obiektami. Wymaga również uwzględnienia wyjątkowego charakteru Muzeum Brytyjskiego jako instytucji utworzonej wskutek zbiegu losów dziejowych, których świadectwem jest każde dobro kultury zgromadzone w zbiorach tej instytucji.

Celem książki jest charakterystyka wybranych sporów o zwrot dóbr kultury znajdujących się dziś w zbiorach Muzeum Brytyjskiego jako trudnych przypadków

³ Zob. S. Waltoś, *Podstawowe zasady kodeksu (w:) Kodeks Etyki ICOM dla muzeów*, przek. S. Waltoś, Warszawa 2009, s. 19.

⁴ Zob. D. Folga-Januszewska, *Obraz, narracja, pamięć. Czy możliwe jest wyobrażenie przeszłości w muzeum? (w:) Historia Polski od-nowa. Nowe narracje historii i muzealne reprezentacje przeszłości*, red. R. Kostro, K. Wóycicki, M. Wysocki, Warszawa 2014, s. 76.

⁵ Zob. K. Zeidler, *Estetyka prawa*, Gdańsk – Warszawa 2018, s. 112–114.

w prawie. Podejmuję również próbę wyodrębnienia wspólnych cech analizowanych sporów restytucyjnych, decydujących o wielości rozwiązań, które są możliwe do uzasadnienia w procesie dyskursu praktycznego dotyczącego zbiorów omawianego muzeum⁶.

Problematyka restytucji dóbr kultury oraz poszczególnych sporów restytucyjnych dotyczących zbiorów muzealnych jest przedmiotem licznych publikacji. Wybierając temat swoich badań, zauważyłam natomiast, że różnorodność i częsta nierozwiązywalność sporów dotyczących zbiorów Muzeum Brytyjskiego nie została dotąd ujęta w kompleksowym monograficznym opracowaniu, które odnosiłoby się wspólnie do tych sporów restytucyjnych z perspektywy teorii trudnych przypadków, z uwzględnieniem i nazwaniem argumentów restytucyjnych podnoszonych w toku rozstrzygania spraw. Co więcej, być może wnioski wynikające z dokonanej analizy da się zastosować do sporów restytucyjnych o podobnym stanie faktycznym i prawnym, szczególnie tych z udziałem muzeów o encyklopedycznych zbiorach, których dotyczy ustawowy zakaz deakcesji.

Mając świadomość rozgraniczeń terminologicznych towarzyszących wąskiemu rozumieniu pojęcia restytucji i zwrotu we współczesnych źródłach prawa, w książce posługuję się pojęciem restytucji w najszerszym rozumieniu i używam go zamiennie ze sformułowaniem zwrot. Podzielam przy tym tezę Elazara Barkana, w myśl której debata na temat fizycznego zwrotu dóbr kultury ma zarówno doniosłość prawną, jak i kulturową, bowiem jest wpisana w całe spektrum działań mających na celu rozliczenie historycznych niesprawiedliwości⁷.

Punktem wyjścia moich rozważań są wnioski z badań przeprowadzonych przez Kamila Zeidlera, zaprezentowane w publikacji pt. *Restytucja dóbr kultury z perspektywy filozofii prawa*. Podzielam tezę autora dotyczącą tego, że część sporów restytucyjnych, jako sprawy związane z rozliczaniem przeszłości, stanowi trudne przypadki, a próbę ich rozwiązania można podejmować w toku dyskursu restytucyjnego⁸. Przyjmuję również pojęcie argumentu restytucyjnego jako argumentu podnoszonego w dyskursie restytucyjnym⁹. Uwzględniłam typy argumentów restytucyjnych wyodrębnione przez K. Zeidlera, analizując konkretne przypadki z perspektywy zaproponowanego przez niego katalogu. Jako istotne dla moich rozważań przyjmuję stwierdzenie tego autora, zgodnie z którym: „Badanie problematyki restytucji z perspektywy konkretnej sprawy jest

⁶ Zob. K. Zeidler, *Restytucja dóbr kultury...*, s. 34; zob. też: J. Zajadto, *Co to są hard cases?* (w:) *Fascynujące ścieżki filozofii prawa*, red. J. Zajadto, Warszawa 2008.

⁷ E. Barkan, *The Guilt of Nations. Restitution and Negotiating Historical Injustices*, Baltimore – London 2001, s. xix.

⁸ K. Zeidler, *Restytucja dóbr kultury...*, s. 311.

⁹ *Ibidem*, s. 159.

o tyle słuszne, że jeżeli założy się, iż każdy *hard case* jest niczym innym, jak kolizją zasad, przy czym nie tylko wyrażonych w prawie, to najbardziej celowe wydaje się ich ważenie właśnie w konkretnej sprawie¹⁰.

W książce stosuję sformułowane przez Jerzego Zajadłę szerokie ujęcie trudnych przypadków w prawie. W myśl tego ujęcia trudne przypadki, po pierwsze, powstają we wszystkich pięciu wymiarach prawa, tj. w tworzeniu, obowiązywaniu, stosowaniu, wykładni i przestrzeganiu prawa. Po drugie, istotą trudnego przypadku w prawie jest wielość możliwych, racjonalnie uzasadnionych rozwiązań, z których każde można uznać za poprawne. Po trzecie, trudny przypadek niekoniecznie musi mieć związek z obowiązującym prawem, bowiem czasami powstaje na tle braku regulacji. Podzielam również stanowisko autora, że nie jest bez znaczenia, co jest źródłem konfliktu wywołującego trudny przypadek, a także że może on wynikać zarówno ze struktury samego prawa, jak i z zewnętrznych czynników, takich jak moralność, obyczajowość, ekonomia, polityka lub religia¹¹. Teoria trudnych przypadków zostanie szerzej omówiona w rozdziale pierwszym.

Pojęcie sporu restytucyjnego traktuję szeroko, obejmując nim roszczenia restytucyjne skutkujące wszczęciem określonego rodzaju postępowania z udziałem Muzeum Brytyjskiego lub brytyjskiego rządu, publiczne deklaracje dotyczące woli odzyskania utraconych dóbr kultury i ich następstwa oraz stanowiska wyrażone w literaturze przedmiotu. Uzasadnieniem takiego rozumienia sporu jest fakt, że we wszystkich tych formach wyrażane są argumenty restytucyjne, których uwzględnienie jest konieczne dla pełnej oceny danego przypadku. Pojęcie zbiorów jest przedmiotem definicji sformułowanych w rozdziale pierwszym dysertacji.

W książce poddaję analizie jedenaście sporów restytucyjnych, których stroną jest Muzeum Brytyjskie. Kryterium wyboru omawianych spraw był brak dostępności na gruncie prawa pozytywnego rozwiązań, które jednoznacznie rozstrzygałyby o tytule prawnym do omawianych obiektów. Stan prawny w każdej z analizowanych spraw uniemożliwia lub istotnie utrudnia skuteczne dochodzenie ochrony prawnej w postępowaniu sądowym z uwagi na upływ zakreślonych ustawowo terminów lub całkowity brak regulacji prawnych. W każdej ze spraw zachodzi zatem potrzeba ważenia wartości pozaprawnych. Każda z badanych spraw dotyczy dóbr kultury utraconych w związku – bezpośrednim lub pośrednim – z procesami historycznymi, które z dzisiejszej perspektywy są oceniane jako historyczna niesprawiedliwość. W badaniach nie uwzględniam jednak

¹⁰ *Ibidem*, s. 316.

¹¹ J. Zajadło, *Po co prawnikom filozofia prawa?*, Warszawa 2008, s. 15–16.

spraw dotyczących przechowywania w zbiorach Muzeum szczątków ludzkich, m.in. z uwagi na to, że są one przedmiotem odrębnych regulacji w brytyjskim prawie krajowym¹². Wybór roszczeń restytucyjnych kierowanych przeciwko jednemu podmiotowi – Muzeum Brytyjskiemu – uzasadniony jest zarówno aktualnością tego problemu badawczego, jak i możliwością sformułowania wniosków dotyczących tego, czy dany podmiot w określonych rodzajach sporów restytucyjnych postępuje się ustalonym modelem argumentacji restytucyjnej oraz ustalenia, co ma wpływ na ewentualne zmiany argumentacji i stanowisk.

Rozważania ujęte w rozdziale czwartym poprzedziła analiza obszaru normatywnego, na który składały się przede wszystkim regulacje brytyjskiego prawa krajowego, akty wewnętrzne Muzeum Brytyjskiego (regulamin i standardy) oraz instrumenty *soft law*. Materiał badawczy dotyczący przebiegu wybranych sporów restytucyjnych – zgodnie z problemem badawczym i szerokim rozumieniem sporu restytucyjnego – obejmował raport Culture, Media and Sport Committee (Komitet Kultury, Mediów i Sportu) z 2000 r. wraz z załącznikami, raporty Spoliation Advisory Panel (Komisja Doradcza ds. Grabieży¹³, dalej również jako „SAP”), opublikowane w całości lub części stanowiska dotyczące roszczeń restytucyjnych, materiały audiowideo zawierające zapis stanowisk dotyczących roszczeń restytucyjnych oraz literaturę przedmiotu. Istotnym etapem badań były kwerendy w Muzeum Brytyjskim, które umożliwiły mi m.in. zaobserwowanie, w jaki sposób sporne dobra kultury są prezentowane jako elementy wystawy stałej Muzeum. W badaniach wzięłam pod uwagę to, czy przedmiotowe dobra kultury są częścią wystawy stałej oraz jak są przedstawiane, a więc m.in., jakimi informacjami są opatrzone.

W książce postępuję się opisem normatywnym i teoretycznym, a także empirycznym w zakresie służącym do wykazania dowodzonych tez. W rozdziale drugim, trzecim i czwartym praca ma charakter interdyscyplinarny, ponieważ zawiera rozważania z zakresu historii, historii sztuki i muzeologii. Jest to uzasadnione przedmiotem badań, bowiem opis dóbr kultury i historycznych okoliczności ich przemieszczenia jest niezbędny do sformułowania wniosków na temat wartościowania, przedstawionych w sporze argumentów restytucyjnych. Dane na ten temat przedstawiam tylko w niezbędnym zakresie, odsyłając w przypisach do licznych źródeł.

¹² Zob. szerzej: *Regarding the Dead: Human Remains in the British Museum*, eds. A. Fletcher, D. Antoine, JD Hill, London 2014.

¹³ Przekład nazwy SAP na język polski za: F. Matassa, *Zarządzanie zbiorami muzeum*, red. D. Folga-Januszewska, przeł. S. Jaszczyńska, Kraków 2012, s. 30.

W badaniach stosuję przede wszystkim metodę dogmatycznoprawną, teoretycznoprawną, aksjologiczną i studium przypadku. W rozważaniach na temat etiologii sporów restytucyjnych posługuję się dodatkowo metodą historyczno-dogmatyczną. W odniesieniu do poszczególnych argumentów restytucyjnych, zwłaszcza tych wynikających z ochrony prawnej, stosuję metodę komparatystyczną, bowiem odnoszę treść argumentów do rozwiązań brytyjskiego systemu prawnego.

O ile nie wskazuję inaczej, przytaczane w publikacji przepisy brytyjskiego prawa krajowego i innych regulacji w języku angielskim, jak również cytaty pochodzące z literatury lub innych źródeł w języku angielskim, są przekładami mojego autorstwa sporządzonymi na potrzeby książki.

Strukturę książki uporządkowałam w taki sposób, by umiejscowić badany problem w przestrzeni zagadnień teorii i filozofii sporów restytucyjnych, a następnie odnieść go do specyfiki Muzeum Brytyjskiego oraz brytyjskiego prawa krajowego.

Rozdział pierwszy zawiera rozważania etiologiczne i teoretycznoprawne, które są punktem wyjścia i zarazem tłem do badania restytucji dóbr kultury z perspektywy teorii trudnych przypadków. Ponadto definiuję tu pojęcia kluczowe dla omawianego problemu, jak restytucja i zwrot, roszczenie restytucyjne, a także inne istotne terminy o charakterze pokrewnym. Charakteryzuję dobro kultury jako przedmiot sporów restytucyjnych na podstawie brytyjskiego prawa krajowego, aktów prawa międzynarodowego i literatury przedmiotu. Dodatkowo przybliżam zjawisko restytucji jako ewoluujący na przestrzeni lat problem stosunków międzynarodowych. Zwracam uwagę na główne przyczyny i cele restytucji. W dalszej części rozdziału prezentuję współcześnie dostępne prawne i instytucjonalne narzędzia rozwiązywania sporów dotyczących dóbr kultury z uwzględnieniem metod prawnych i dyplomatycznych. Charakterystyka tych narzędzi uwzględnia ich wady i zalety z perspektywy spraw stanowiących przedmiot badań. Rozdział zamykają rozważania na temat restytucji jako trudnego przypadku w prawie.

W rozdziale drugim skupiam się na teorii argumentacji w sporach restytucyjnych. Omawiam argumentacyjne aspekty prowadzenia sporu restytucyjnego, ze szczególnym uwzględnieniem dyskursu jako narzędzia rozwiązywania trudnych przypadków. Rozważania na temat argumentacji restytucyjnej otwierają omówienie teorii Johna H. Merrymana, dotyczącej internacjonalizmu kulturowego i nacjonalizmu kulturowego jako przeciwstawnych koncepcji, które stanowią podstawę argumentacji restytucyjnej w istotnym obszarze rozmaitych form więzi z dobrami kultury. Kluczowa w tym rozdziale jest prezentacja otwartego

katalogu argumentów restytucyjnych. Katalog ten składa się z dwudziestu trzech argumentów restytucyjnych wyodrębnionych przez K. Zeidlera, które uzupełniam o kolejne argumenty, wyodrębnione przeze mnie na podstawie badań przypadków ujętych w książce. Argumenty restytucyjne są usystematyzowane według kryterium racji i wartości, które uzasadniają. I tak, badając racje i wartości stojące za argumentacjami restytucyjnymi, wyodrębniam kategorię argumentu ze sprawiedliwości oraz dalsze kategorie argumentów restytucyjnych wynikających z ochrony prawnej, więzi z dobrami kultury, okoliczności historycznych oraz ochrony dóbr kultury i opieki nad nimi. Opracowanie treści poszczególnych argumentów restytucyjnych uwzględnia problemy istotne w studiowaniu przypadków sporów restytucyjnych z udziałem Muzeum Brytyjskiego.

Rozdział trzeci zawiera rozważania niezbędne dla umiejscowienia badań wybranych przypadków w przestrzeni brytyjskich regulacji i specyfiki Muzeum Brytyjskiego. W pierwszej części pokrótce przybliżam historię Muzeum i jego zbiorów, co jest istotne z perspektywy analizowanych przypadków. Dalsze rozważania dotyczą historycznych i współczesnych okoliczności nabywania zbiorów przez Muzeum Brytyjskie. Dla badanych przypadków szczególne znaczenie mają uwagi dotyczące dóbr kultury nabytych w związku z polityką kolonialną imperium brytyjskiego, rozwojem nauk i działalnością badaczy oraz dóbr kultury pochodzących z nazistowskiej grabieży, utraconych w latach 1933–1945. W tej części rozważań uwzględniam również inne metody nabywania zbiorów przez Muzeum Brytyjskie celem ustalenia, że nabywanie zbiorów przez Muzeum nie jest procesem zakończonym, a w ich skład wchodzi obiekty różnego pochodzenia. Dodatkowo, jeszcze przed przedstawieniem studiów wybranych przypadków, podejmuję problem uniwersalistycznej postawy Muzeum Brytyjskiego w sporach restytucyjnych.

Druga część rozdziału odnosi się do zagadnień prawnych i organizacyjnych. Przedstawiam w niej regulacje prawne dotyczące samego Muzeum Brytyjskiego. Podstawowym aktem w tym przedmiocie jest *British Museum Act* z dnia 10 lipca 1963 r. (1963 c. 24). Analizuję jego treść z uwzględnieniem struktury organizacyjnej Muzeum, uprawnień Rady Powierniczej Muzeum oraz jej roli jako powiernika (*trustee*). Szczególną uwagę poświęcam wyrażonemu w ustawie zakazowi deakcesji oraz przesłankom ustanawiającym wyjątki od tego zakazu. Kolejne regulacje są aktami wewnętrznymi Muzeum Brytyjskiego. Omawiam rozwiązania przyjęte w regulaminie Muzeum („*The British Museum: Governance Principles and Procedures*”) oraz standardach, ze szczególnym uwzględnieniem „*The British Museum Policy: De-accession of objects from the collection*”. Następnie przedstawiam regulacje dotyczące restytucji dóbr kultury w brytyjskim systemie prawnym, jak np. adresowany do angielskich muzeów instrument

soft law, który stanowią wytyczne „Restitution and Repatriation: A Practical Guide for Museums in England” opublikowane w 2022 r. Omawiam także szczególne regulacje prawne dotyczące restytucji dóbr kultury utraconych w wyniku grabieży nazistowskich w latach 1933–1945. Uwzględniam tu zasady działania Spoliation Advisory Panel oraz konsekwencje wejścia w życie Holocaust (Return of Cultural Objects) Act z dnia 12 listopada 2009 r. (2009 c. 16). Mając na uwadze charakter badanych spraw, w których co do zasady nie znajdują zastosowania normy prawa stanowionego, pomijam w badaniach analizę norm brytyjskiego prawa krajowego w przedmiocie restytucji współcześnie utraconych dóbr kultury, jedynie sygnalizując dostępne rozwiązania. Rozdział zamykają uwagi dotyczące konsekwencji brexitu dla brytyjskiego systemu ochrony prawnej dóbr kultury, uwzględniające potencjalny wpływ zmian w prawie na kierunki argumentacji restytucyjnej.

Zwieńczeniem książki jest rozdział czwarty, w całości poświęcony badaniom przebiegu jedenastu sporów restytucyjnych dotyczących zbiorów Muzeum Brytyjskiego. Omawiane spory dzielę na trzy kategorie, odpowiadające okolicznościom historycznym prowadzącym do nabycia dóbr kultury przez Muzeum Brytyjskie. W pierwszej grupie sporów znajduje się pięć kasusów dotyczących dóbr kultury przemieszczonych w związku z polityką kolonialną imperium brytyjskiego. W dalszej kolejności omawiam trzy spory dotyczące dóbr kultury przemieszczonych w związku z rozwojem nauk i działalnością brytyjskich badaczy. Trzecią kategorię spraw stanowią spory dotyczące znajdujących się w zbiorach Muzeum dóbr kultury utraconych przez właścicieli w wyniku nazistowskiej grabieży. Badaniu poddaję trzy spory rozstrzygnięte przez Spoliation Advisory Panel. Każdy spór analizuję odrębnie, z uwzględnieniem charakterystyki obiektu, okoliczności jego utraty i włączenia do zbiorów Muzeum Brytyjskiego, przebiegu sporu restytucyjnego, charakteru wymienianych argumentów restytucyjnych i skutków sporu. Badając przebieg sporu restytucyjnego, na podstawie cytowanych stanowisk stron sporu, nazywam i wyodrębniam argumenty restytucyjne. W odniesieniu do każdej z omawianych spraw restytucyjnych zostały sformułowane odrębne wnioski, co pozwala na każdorazowe rozważenie szczególnego charakteru podnoszonych racji i problemów z perspektywy teorii trudnych przypadków. Spory toczone przed SAP podsumowuję wnioskami na temat przebiegu postępowań w sprawach dóbr kultury będących przedmiotem nazistowskich grabieży.

W kończących książkę wnioskach formułuję oceny dotyczące badanych sporów jako trudnych przypadków, osadzam problem restytucji dóbr kultury w szerszym kontekście rozliczania historycznych niesprawiedliwości, wskazuję czynniki wpływające na wartościowanie argumentów restytucyjnych w badanych

sporach oraz możliwości wykorzystania prawnych narzędzi w dyskursie restytucyjnym odnoszącym się do zbiorów Muzeum Brytyjskiego.

Niniejsza książka jest rezultatem szerokiej kwerendy źródłowej oraz kilku lat studiowania aktów prawnych i literatury, zwieńczonych przygotowaniem i obroną rozprawy doktorskiej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego. Jestem ogromnie wdzięczna za czas, który spędziłam, przyglądając się świadectwom historii i ludzkim przekonaniom o ich znaczeniach.

Praca nie powstałaby bez naukowego wsparcia i olbrzymiej inspiracji ze strony ekspertów w dziedzinie prawa ochrony dziedzictwa kultury i muzealnictwa. Szczególne podziękowania kieruję do prof. Kamila Zeidlera, promotora dysertacji doktorskiej, stanowiącej pierwowzór niniejszej książki. Szeroko cytowana w książce publikacja prof. Zeidlera pt. *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa. O trudnych przypadkach na granicy kultury i prawa* pozwoliła mi spojrzeć na wieloaspektowość sporów o zbiory Muzeum Brytyjskiego w zupełnie nowym świetle i otworzyć się na fascynującą nierozwiązywalność części problemów związanych z restytucją dóbr kultury.

Dziękuję również recenzentom dysertacji doktorskiej – prof. Dorocie Foldze-Januszewskiej, prof. Annie Gereckiej-Żołyńskiej oraz prof. Stanisławowi Waltosowi – za życzliwe przyjęcie rozprawy i wszelkie uwagi wskazane w recenzjach.

Dziękuję moim Najbliższym za całe ciepło, cierpliwość i wsparcie podczas naukowej podróży – trudnej, pięknej i niezbędnej dla stworzenia tej książki.